

Kerman nimitykset suomen murteissa

Kansanomaisessa ruokataloudessamme hapattamattoman maidon runsasrasvaisella osalla, kermalla, on ollut suhteellisen vähäinen merkitys aina viime vuosisadan loppukymmenille. Kahvi oli vielä 1800-luvun jälkipuoliskollakin harvinaista juomaa maaseudulla, makeata kermää vaativat ruoat ja leivonnaiset vielä harvinaisempia. Voi valmistettiin jotenkin poikkeuksetta hapattetun maidon eli piimän pinnalle nousseesta päällisestä, kuten arkistossa olevista tiedonannoista ja kirjallisista maininnoistakin on pääteltävissä.¹

Kermalla ei päinvastoin kuin maidolla ja voilla näytä olleen vanhastaan sellaista nimitystä, joka olisi sulkenut piiriinsä koko suomalaisen kielialueen. Tutkijalla on näin muodoin edessään kysymykset, mitä eri nimityksiä murteissamme käytetään kermasta, mikä on nimitysten nykyinen levinneisyys, kuinka vanhoja ne ovat ja mitä alkuperää. Probleemi on siis onomasiologinen, mutta sen selvittelyssä on kiinnitettävä huomiota myös asiahistoriallisiin ja kieli-
maantieteellisiin seikkoihin. Pidämme lähinnä silmällä piimitetyn maidon päältä kuoritun kerman nimityksiä ja tarkastelemme niitä siinä järjestyksessä, missä sanakirjat tuovat ne näköpiiriimme. Tästä on kuitenkin poikettava sen verran, että sanat, jotka näyttävät kuuluvan etymologisesti toistensa yhteyteen, on otettava rinnakkain puheeksi.

Vanhimmassa painetussa suomalaisten sanojen luettelossa, Schroderuksen laatimassa, tavataan jo yksi kermää tarkoittava sana, nim. *kuore*: »Flos lactis; Grädda, Flöter; der Rohm; Cuoret». Merkillistä kyllä tämä nimitys puuttuu myöhemmistä sanakirjoista; vasta Lönnrotilla on *kuore II* 'norsyngel; grädde'. Nykysuomen sanakirja leimaa kuoreen murteelliseksi. Sanan käytöstä siinä on esimerkki: »Emo aitan portahalla | kuoretta kokoelevi». Säepari on peräisin Kalevalan Aino-runosta (4: 75). Lönnrotin sanakirjassa tavataan myös yhdyännäinen *kuorekokkara* l. *-kokkare*, jolla on mm. merkitys 'gräddkaka'. Tämä sana näyttää olevan peräisin Vanhasta Kalevalasta, sen »yhesneljättä runo» sisältää näet säkeet: »Syö siellä vuosi voita, Tulet muita muolahampi; Syö toinen sian lihoa, Tulet muita sirkiämpi; Kolmas kuore kokkaroita, Tulet muita kaunihimpi.» AIMO TURUSEN Kalevalan sanakirjan mukaan *kuorekokkara* esiintyy Kalevalan aiheisissa runoissa vain kolmesti, paljon yleisempi on *kuorekakkara*. Aino-runon Lönnrot on merkinnyt muistiin Uhtualta.

Nykyisissä suomen murteissa on kermää tarkoittava *kuore* harvinainen sana. Itämurteista on vain yksi muistiinpano, Liperistä O. Kaasisen: »Kokkeli-pytyn päälle muodostuu piimiissä kanasta, jota myös sanotaan kuoreeksi.»

¹ G. GROTFELT Vanhanaikainen suomalainen maitotalous s. 64; U. T. SIRELIUS Suomen kansanomaisista kulttuuria II s. 325; KUSTAA VILKUNA Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta s. 171.

Mahdollisesti sana periytyy siitä nykyistä karjalaisvärisemmästä murteesta, jota Liperissä puhuttiin ennen 1600-luvulla suoritettuja väestönsiirtoja. Toinen alue, missä kuore nykyisin tavataan, käsittää muutamia kaakkoishämäläisiä pitäjiä. *paljäst kuoriest laitto* (ns. *kuorekysät*) *nin ainahä se parempä ol*. Asi | *tuos kuorretta, em minä mailon kans kahvia juo*. Hol | »Kerman nimityksenä on ollut *kuorre*. Kermasta tehtiin *kuorrepippaa* ja *kuorrekyrsää*.» Nas.² Geminaatta on sanassa myöhäsyntyinen, verrattavissa siihen, mikä tavataan esim. äännöksessä *koirra*.

Varsinaista *kuore*-aluetta on kuitenkin rajantakainen Itä-Karjala. Genetz: *kuore*, vart. *kuorie-* 'happamen maidon kuori' | *kuorienalaini* 'viilin piimäosa'. Rukaj. Tunkua Uhtua. Säämäj:n murteessa *kuore* tarkoittaa tuoretta kermaa ja esiintyy tässä merkityksessä venäläisperäisen *stiušku*-sanan rinnalla. Tverin läänin karjalaismurteessa on odotuksenmukaisesti *kuore* 'piimän kerma', *kuorien-alaane maido* 'piimä'. Lisäksi kuore on merkitty seur. pitäjistä: Vuokkin. Kiestinki Korpis. Suistamo. Aunuksesta se näyttää puuttuvan (asem. *kannatez*). Karjalaismurteet viittaavat yhtäpitävästi lähtömuotoon *kōrek.

Äänteellisesti edellistä lähellä on *kuorre*, jonka tapaan ensimmäisen keran Jusleniuksen sanakirjasta: *cuorre* 'flos lactis; grädä, fijl'. Nykyinen *kuorre*-alue on verraten suppea, siihen kuuluu eräitä Turun ja Porin läänin puoleisia satakuntalaispitäjiä (PunL Tyrvää Hui Koke Nak EurJ). Tämän sanan vahvaasteisissa muodoissa on *rt*, kuten mm. seuraavista esimerkeistä ilmenee: *om pimäsä niṅkon immalaṅ kettu kuartēsa*, sp. PunL | »Jos tahdottiin juhlapiiimää, klapattiin viili kuorteineen.» Nak | »Kermaa sanotaan täällä Kuivalahdella *kuartteks*.» EurJ. Äännöksellä on tarkka vastine inkeroisurteessa: *kōrre* 'hapan kerma'. *körtist tehä voida*. Sana tavataan edelleen Joenperän vatjalaismurteessa, mutta saattaa siinä olla Ala-Laukaan inkerikoilta omaksuttu laina. Tsvetkov: *kōrre*, gen. *kōrrē*, ill. *körtēsē* 'piima pealne'. *pä suzikä nenäl rokkasē kōrēt*. Sekä *kuore* että *kuorre* ovat johdannoksia, edellinen nähtävästi denominaali, jälkimmäinen deverbaali. Molempien takana on perimmältään tietenkin substantiivi *kuori*.

Myös *kuori* voi esiintyä kerman nimityksenä; ensimmäinen sanakirjatieto tästä on Gananderilla: »*kuori* 'skal, barck, grädä; testa crustum, cortex, flos lactis' -kuoren kaappaa pimästänsä = tager grädän af». Sana on verraten yleinen nykyisissä hämäläismurteissa, näiden ulkopuolelta on vain neljä tietoa, jotka kuitenkin tuntuvat luotettavilta (KuoV Laih PieV Pud). Muutamia esimerkkejä sanan käytöstä. *Sä olet soukka mu silmisän niṅko kuarihuilu*. Lie | *Helluntain uusil vihroil vihrotaa ja kuarikirnut kirnutaa*. NurJ | *kuaret otettin astiäjä ja siitä kirnuttin*. HKyr | *Viih oli kuarta ja aluhpiimee*. KanP | *kuaripimä 'viili'*. Ika MouJ Jan | *kuarenaluspiimä*. Lohj | *tulinṅkivest ja üöv vanhast mairon-*

² Pitäjännimien lyhennyksistä ks. Vir. 1950 s. 427.

kuorest se (ihottuma) *parantu*. Hol | »Vanhat ihmiset ovat sanoneet kermaa maidon kuoreksi.» Anj | *sitte kun ne sīnā seiso ja happani nīm pūkīrnūn kuorittīn ne kuoret . . . ja sitte kīrnuttīn*. KuoV | »Kuusista pyttyä ei suosita, sillä se ei kasvata kuorta» PieV | *kuorihulikka*, puinen, kannella varustettu kerma-astia. Laih. Sanalla on etymologinen vastine virossa: *koor*, *piimakoor*; kermakaakku on *koorekook*, kermakannu *koorekann* jne. (Mägiste, Soome-eeesti sõnaraamat). Sana esiintyy jo Gösekenillä v. 1660: »Raam (cremor lactis) pijma koor» (Manuductio ad linguam Oesthonicam s. 329). Muissa ims. kielissä kuorisanan vastineilla ei tietääkseni ole kerman merkitystä.

Toinen Jusleniuksen tuntemista kerman nimityksistä on *Fijli*, *-in* 'flos lactis; fijl, gredda'. Suomen murteissa *viili* ja *viilipiimä* tarkoittavat yleisimminkin sellaista piimää, jota ei vielä ole kermottu. Nykyään viili on erikoisesti kaupunkilaisten suosima kesäruoka. Mutta maaseudulla on edelleenkin laajoja alueita, joissa viiliä ei syödä kuin poikkeustapauksissa. Todennäköisesti viili ei meillä olekaan vanha kansanomaisen ruokalaji; sen tuntemusta ja käyttöä maaseudulla ovat levittäneet lähinnä säätyläis- ja virkamiespiirit. Koska viili on ruotsalainen lainasana, on luultavaa, että tapa syödä piimä kermoineen eli siis viilinä on opittu ruotsalaisilta.

Kermaa tarkoittava *viili* ei ole murteissamme aivan harvinainen. Ennen sotia oli Viipurin läänin länsiosassa yhtenäinen ja verraten laaja viili-alue, jonka summittainen keskipiste sattui Viipurin tienoilta. Väistyvänä sanana tällä taholla oli päällinen; paikoin käytettiin molempia sanoja, mutta niillä saattoi olla merkityksessä se ero, että tuore kerma oli viiliä, kun taas piimän päältä ajeltu oli päällistä. *vil ko otettī pūtüstā pois se ol jamakkā*, mikä jäi. Viip. pit. Antreasta kerrotaan, että kun maito oli piiminyt, niin *vil ajettī kīrnū ja jamakka sūötī*; Miehikkälässä *vili otettī pois ja kokka* (= jamakka) *paistettī*. Hiitolasta on tieto, että »aivan nuorta kermaa sanottiin viiliksi». Joutsenossa on emännillä *vilpuikko*, jolla he kaalivat kīrnun laitoihin tarttuneen kerman voita kīrnutessaan; kermakon murteellinen nimitys on samassa pitäjässä *vil-kannu*. Muissa osissa kieliäuetta on kermaa tarkoittavan viilin levinneisyys epäyhtenäisempi. Hämmäläismurteissa sana tavataan, ei kuitenkaan Satakunnan puolella. Oudolta tuntuu, että se tulee vastaamme historiallisen Hämeen pohjoisosassa (Konn Kong SaaJ). Mahdollisesti sana on kuulunut jo vanhaan Rautalammin murteeseen, koska se on merkitty muistiin myös Keski-Skandinavian metsäsuomalaisilta: *jos on vähän viliä nīn rīnnessa tai rūkussa vispitētān vil voillen*. Tietoja kermaa merkitsevistä viilistä on vielä sieltä täältä Pohjanmaalta (*fīli* Kaus, *vīli* HaaV Viha Puo YTor). Sanan ruotsalaisella originaalilla on muuten myös kerman merkitys; Vendell: *fil I* 'Filmjolk, filmjölksgrädde; grädde och surmjolk'. Levinneisyysalueina mainitaan Uusimaa, Varsinais-Suomi ja Pohjanmaa. Viilin käyttäminen kerman nimityksenä saattaa

perustua ruotsalaismurteisiimme, mutta yhtä mahdollista on, että tämä merkitys on lähtenyt sellaisesta konneksiosta kuin *viilipiimä*, joka on ymmärretty kermomattoman piimän nimitykseksi.

Kolmas Jusleniuksen sanakirjassa esiintyvistä kerman nimityksistä on *maitilas*, *-an* 'flos lactis; grädde, flöte, fiji'. Täsmälleen näin kuuluva äännös näyttää olevan nykymurteillemme vieras. Lizeliuksella on sanonta »maitilalla eli taalella» (Suomenkieliset Tieto-Sanommat v. 1776 s. 125); onko penultiman *a* luettava pitkäksi vai lyhyeksi, ei ole varmasti ratkaistavissa, mutta edellistä vaihtoehtoa pidän todennäköisempänä. Etelä-Pohjanmaalla Järviseutua myöten sekä Satakunnan pohjoisimmissa pitäjissä (Karv KanP Park Kih Virr Äht) käytetään kermasta, varsinkin nuoresta, nimitystä *maittila*, harv. *maittilas*. (Piimineen maidon kerma on nimeltään päällistä.) Nämä *tt*-lliset muodot puuttuvat vanhimmista sanakirjoistamme, ensimmäisen kerran ne esiintyvät vasta Lönnotilla. Edellisiin liittyy läheisesti Ikaalisten *maittilas* ja Ruoveden *maittile*. Sanojen käytöstä jokunen esimerkki. *Nousoo vahava maittila mairon päälle*. Lapu | *Paa nyt sitä maittilaa enempi äläkä mustana sitä kahvia juo*. KauJ | »Nuorilla yleisesti kerma, vanhoilla maittila.» Nmo | »Maidon maittilaasta kuuli usein puhuttavan Virroilla ennen, nykyään on kerma-sana jo enempi käytännössä.» | *Velä siihen peelle mailon maittilesta*, nim. palaneeseen. Ika. Vanhimmissa lähteissä esiintyvä *maittilas* osoittaa, että sanassa on sama vartalo kuin *maito* ja *maiti*-sanoissa. Nykymurteiden *maittila*, *-s* lienee saanut geminaattaklusiilin kansanetymologisesta nojautumisesta *maittaa*-verbiin.

Neljäs ja viimeinen »Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksessa» esiintyvistä kerman nimityksistä on *taale*, *-en* 'flos lactis; grädde, fiji'. Tässä merkitystehtävässä *taale* tavataan nykyään kahdella alueella; toinen näistä käsittää Varsinais-Suomen eteläosan Uudenkaupungin korkeudelle (Turun ylämaa mukaanluettuna), toinen Tampereen ympäristön (kolmion Vesilahti—Längelmäki—Ikaalinen). Mainitsen sanan käytöstä pari esimerkkiä. *Rieskam päälle on noussut taaletta*. Sau | »Hapan kerma, josta kirnuttiin voita.» Pöy | *meitiä vanhemmat ihmiset sano täläksi* kermaa. HKyr. Useat tiedonantajista mainitsevat sanan murteessaan jo vanhentuneeksi.

Edellisistä erillään on vielä kolmas *taale*-alue, mutta sen murteistossa käytetään sanaa tietynlaisesta jäästä puhuttaessa. Tähän alueeseen kuuluu Suomenlahden pohjoisrannikko Haminasta itään (Virolahti—Uusik. Vpl.), etelärannikko kahden puolen Laukaanlahtea ja Laatokan länsirannikko (Metsäpirtti—Käkisalmi). Etenkin keväistä rantajäätä, joka kauimmin pysyy kantavana, sanotaan taaleeksi: *päsöhän sinne vielä täleita müöten*. Sakk. Mutta myös toisenlainen jää saattaa olla taaletta: »Kun ei ole lunta, mutta vähän jäätä, sanotaan: *Siel-o vähä jää taaletta*, siis vähän jään rippeitä.» Uus VI | *Tiel ol viel sen ver jeätoaletta et rek kulk oikei hyväst, mut muualt ol' kaik lum sulant*. Pyh

VI. Inkeröismurteessa esiintyvä partitiivi *täleht* (*ajetti tāleht möd*) osoittaa, että nominatiivi on alkuaan kuulunut *tāleh.

Suur-Saimaan alueella (Sääm RanS Lip Rääk) käytetään rantajäästä nimitystä *pāle*, jossa *p* on nähtävästi sekundäärinen: *Huono kelihän siellä jiallä alakaa olla, mutta kun kulet rantapualeella, niin ehkenpä vielä piäset*. Lip. Merkillinen on Juvan *pualle*, sillä sen vahvassa vartalossa on *lt*: *jiäpualles sullaa hittaast; piäs jiäpualteele*, jään reunalle (V. Tarkiainen). Tässä on jo *palle*-sanan vaikutus selvästi tuntumassa.

Taale on aikoinaan esiintynyt kirjallisuudessaakin kerman nimityksenä. Turussa v. 1849 painettu Kokki-Kirja näyttää olevan johdonmukaisesti taaleen kannalla.³ Löydämme siitä seuraavanlaisia valmistusohjeita. »N:o 262. Taa-le-Pasteijoja. Kortteli nuorta taaletta ja pari lusikallista pienennettyä sokeria sekotetaan vispilällä hyvin sekasin — —» »N:o 274. Pannukakkoa happamasta taaleesta.» »N:o 280. Munkkeja taaleesta ja munista.» V. 1862 julkaistu toinen painos on tässä kohden pysytetty entisellään.

Alkuaan taale on varmaan tarkoittanut pintakerrosta samaan tapaan kuin useat muutkin kerman nimitykset. Kokoomuksensa tai olotilansa puolesta se kuitenkin jollain tavoin poikkeaa siitä aineesta, mitä se peittää.

Nykyinen valtanimitys *kerma* esiintyy ensimmäisen kerran Gananderin sanakirjassa; hänellä on artikkeli: »*kerma* l. *kermä* 'grädda, ungt fijl (alii maittila, päällinen); löpnad mjölk i bunkan sedan filet är borttagit; flos lactis, lac coagulatum', *kermi* l. *kermä* 'tunn skorpa, skahl; crusta'». Jusleniuksen sanakirjaan tehdyissä lisäyksissä tavataan Salomon Kreanderin muistiinmerkitsemänä myös *kerma*-sana; selitys on sama kuin Gananderilla, mutta sanaliittoon »maidon *kerma*» liittyy saantipaikkaa osoittava merkintä »Botn.». Toisena päämerkityksenä on esitetty »*crusta soli durior; jordytan*» = maan *kerma*.

Suomen nykymurteissa on *kerma* rinnakkaismuotoineen (*kermi*, *kermu*) levinneisyydeltään selvästi läntinen. Sana tietenkin tunnetaan nykyisin koko kielialueella, ja on ehkä vain jonkin vuosikymmenen asia, kun se on peittänyt alleen muut murteelliset nimitykset. Mutta vielä 1930-luvulla ainakin vanhukset tunsivat ja käyttivätkin vanhemmiltaan oppimiaan nimityksiä. Seuraavista esimerkeistä nähdäkseni käy ilmi, miten *kerma*-sanaa käytettiin kansankielessä ja millainen tyyliarvo sillä oli vanhastaan. *o se semmose ohuaŋ kerma jo jām päl hūrüttän*. Myn | *Ei siihen tul kretaka* (laihaan maitoon) *mukku yks väivanen kermi, niinku jotta nahka*. Kaar | *ei siihen* (maitoon) *selliniim mukko niŋ ohkanen kermi päälle*. MetM | (Vastauksena kysymykseen, oliko joki jo jäässä:) *ei sīn vā om mukko hiūkan kermiä*. Vam | *sīn om pikkusem mākermā kalliom päällä*. Nmo | *Kasteli leipäpalaasak kermasuolaseen*. *Pitäs tuosta rämäköltä kermua* (< *ker-*

³ Teos on, kuten prof. Rapola on tämän kirjoittajalle huomauttanut, vesilahtelaisen J. F. Granlundin suomentama.

moa) maata tunkion pohojalle. Perh | Maijon kerma ja fiilin kerma. AVie | On kermettä tullunna maijon peälle. Jeän kermettä näkkyö olovan tuossai meijän laheessa. Sum | Antaa sem mairon kermettyä. Kaus. Näiden murre-esimerkkien lisäksi on poiminnossani pari esiintymää Ruotsin vallan aikaisesta kirjasuomesta. Gannander: »jonga jälkeen silmä sitten woidellaan suoloilla ja nuorella kermällä (fiilillä)» (Eläinden Tauti-Kirja s. 79). Juhana Frosterus: »se ohut maan kerma eli päällyys maa, kaswatta kaikkinaisia hedelmitä, puita ja ruohoja» (Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä, v:lta 1791). Yleismerkitys 'pintakerros' säilyy kermalla 1800-luvun loppukymmenille saakka. Niin esim. v. 1880 valmistuneessa Genetzin teoksessa »Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä» on karjalan *vidi* käännetty 'lumen kerma, viti', kun taas *s'luhka*-sanana suomalaisiksi vastineiksi on asetettu 'rieska taale (kahvin kanssa juotava)'. V. 1896 ilmestyneessä »Kodin sanastossa», jonka ovat toimittaneet I. Hallsten ja L. Lilius, suomennetaan *grädde* sanoilla *kerma*, *taale*, *maittila*, mutta yhdyssanojen *gräddkaka*, *-kanna*, *-säs* suomalaiset vastineet ovat *kerma*-alkuisia: *kermakakku*, *-kannu*, *-kasti*.

Itämurteista on useita mainintoja siitä, että *kerma* on myöhäinen tulokas. Ilo: »Ennen kun ei ollut separaattoreita, ei tiedetty sanasta kerma, silloin kohosi maitoruukkuihin ja pyttyihin päällistä» (J. Meriläinen v. 1901) | Iis: »Kerma-nimitys tuli käytäntöön vasta separaattorien mukana» (H. Enqvist) | Juva: »Kerma-sana tuli muotiin vasta separaattorin mukana» (K. Kontio) | Kong: »Uudenaikainen nimitys. Ennen puhuttiin vain päällisestä ja viilistä» (H. Helminen). Selitys *kerma*-sanana tunnetuksi tulemiseen ja nopeaan yleistyseen onkin epäilemättä löydettävissä separaattorin kansanomaistumisesta. Niissä ohjekirjasissakin, joissa annettiin neuvoja näiden »maitomyllyjen» käytöstä ja hoidosta, puhuttiin kermasta. Kirjakieleen hyväksyttynä sanana kerma sai pian yliotteen arkisista maalaisveljistään.

Suomen kerma-sanalla on äänteellinen vastine virossa: Wied. *kirme* 'dünne Schicht über etw., dünner Ueberzug (Eis, Fett u. dgl.)', *kirmetes*, *kirmetis* (kirmits, kirmendus, kirvendis, kirvendus, kirvetus) 'dünne Schicht (Eis, Fett, Getreide zum Dreschen, Stroh etc.)', *kirmetes piima peal* 'dünne Rahmschicht auf der Milch'. Äännesuhde suomen *e* ~ viron *i* (*kerma* ~ *kirma*) ei ole säännön mukainen. Mutta suomestakin tapaamme *i*:llisen variantin: Lisäv. *kirma* 'grädde (kerma)'. Nykymurteissamme tämä muoto näyttää olevan harvinainen; SS:n kokoelmissa siitä on tietoja vain Kustavista: »Heikko kirsi veden tai suojaisen lumen pinnalla on kirmi. Esim. *Se oo severra olp pakane ett vesiämpärim pääl om pien jään kirm. Se oo nii laeha ja huonu rieska (= maitoa) ete siihen tulk kretat (= kermaa) muut ko yks vaevasem pien kirm.*» (K. E. Virtanen).

Näiden sanojen kuulumisesta etymologisesti samaan yhteyteen ei liene

epäilyä. Mordvasta niihin on rinnastettu⁴ kuten tunnettua erzämurteen *kařmas, keřmaks, keřamas*, mokšamurteen *käřmas*, jotka Paasonen on kääntänyt saksaksi sanalla 'Nusschlaube'. Kun mainituilla mordvan sanoilla on merkitys 'terttu, kimppu', ei siis 'kuori', on rinnastus herättänyt merkitysopilliselta kannalta epäilyjä ja aiheuttanut vastaväitteitä.⁵ Itämerensuomalaisen aineiston valossa on todettava, että kerma näyttää olevan vanhastaan virolaislänsisuomalainen sana ja että sen alkumerkitys on 'pintakerros'. Sanan nykyinen merkitys 'flos lactis' on suhteellisen myöhäinen. Kun sanan äänneasua on horjuva sekä suomessa että virossa, tulee mieleen ajatus, että kysymyksessä voisi olla deskriptiivinen foneemi. Nykyisen kirjasuomen kerma on äänneasultaan samoin kuin merkityksensä puolesta täysin vakiintunut sana, mutta edellä esitetyissä murteellista käyttöä kuvastavissa näytteissä sillä on melkoista alempi tyyliarvo.

Laaja-alaisin happaman kerman nimitys suomen murteissa on *päällinen*. Gan. *päällinen*, mm. 'grädda, flos lactis' (kermä); maidon p. 'gräddan öfwer mjölken, fil' — että päästät päällisiä 'tager filet af, til kärning tömmer byttor'. Sanan alueeseen kuului vielä 1930-luvulla Karjala, Savo, Hämeen murteensa puolesta savolaisvoittoinen itä- ja pohjoisosa sekä Pohjanmaa. Esim.: *pällis-kauhalla otetäm pällinem pois*. Hai. Erillisiä pieniä saarekkeitä oli lisäksi Vakka-Suomessa (PyhR Kalan Lait Myn Nou) ja Ala-Satakunnassa (ATar MetM), esim. *pällisnekka*. PyhR. Vermlannin ja Inkerin suomalaismurteissa on myös käytetty tätä nimitystä: *ku happanō maito nin sem päl om pällist*. Tyrö. Vastaa-valla virolaisella sanalla on sama merkitys: Wied. *pealne*, (d) *pääline, piimap*. 'Sahne'. Aunukselaisessa Salmin murteessa tavataan toinen johdannos, nimitäin (Pohjanvalo II) *piällys*, esim. *Hapanmiijon p*. Tämä ei kuitenkaan ole kerman varsinainen nimitys aunukselaismurteissa, mutta ennenkuin otan tarkoittamani toisen sanan puheeksi, mainitsen vielä yhden nimityksen suomen murteista.

Gananderilla on *maando*, jonka hän kääntää 'grädda; flos lactis'. Tässä merkityksessä maanto on alasatakuntalainen. *ei ennen kermasta puhuttu lainkām mātō s,olī vallon*. Vam | *sin oj jo mānto pällä* (maidossa), *ei sitä ennām müllätä*. MetM | »Maannosta kirnutaan voita». Koke. Läntisissä yläsatakuntal. murteissa *mānto* tarkoittaa yleisesti valkeata vaahtoa, jota muodostuu kaljan käydessä sen pinnalle, mutta sanaa voidaan käyttää myös ohuesta pölykerroksesta, vieläpä nesteen pohjalle laskeutuneesta sakasta. »Joko sun kaljas käy?» voidaan kysäistä. »On siinä jo maanto päällä», kuuluu vastaus (Lavia) | *taivärannasa on tommosta mātō* (= ohutta pilveä), *källä sittä taitä ilma müttua*. HKYr. Tampereen puolen murteissa sana on lyhytvokaalinen: *manto* ~ *mantu*, merkitykset ovat samat kuin edellä. *On jo noussu mairon päälle vähän mantua*.

⁴ Y. H. TOIVONEN FUF 18 s. 172. ⁵ KAINO HEIKKILÄ SUSA 56,6.

Sääk | »Jos kalja tai sahti käyvät hiljaa, silloin on pinnalla mantua.» KanA | *Pesin taikinapytyj ja siitä veestä laski pohjalle paras mantu ja sem minä annom por-saalle.* Keu. Eteläpohjal. murteissa *mantu* tarkoittaa ravintoarvoa ja makua: *Kalja on lemmehtynyt, ei siinä oo enää mitää mantua.* Laih | *Tuallaasta kropsua ei viittä syräj john ei oo mitää mantua.* Isok.

Edellisestä alueesta aivan erillään on Laatokan pohjoispuolella muutamia pitäjiä (Sor Imp Ruske Kite), joissa on käytetty kermasta nimitystä *mantti*. »Mantiksi sanoi ennen täällä vanhat sellaista kahvikermää, joka oli kuorittu saviruukun päältä. Kermakannu oli manttikannu.» (Sor. pit.) Sanalla on tarkka äänteellinen vastine virossa: Wied. *mant* 'Schmant, Sahne'. Wessmanin mukaan sana esiintyy myös viron ruotsalaisurmteissa: *smant* 'grädde' (Hiidenmaa).

Edellä esitetyt äännökset *mānto*, *manto*, *mantu* ja *mantti* kuulunevat etymologisesti samaan yhteyteen. Jo Lönnrotilla on *mantti*-sanan kohdalla rinnastus saksan sanaan *Schmant*. Tämä Sortavalan seudun mantti ei liene kovin vanha äänneasu päätellen; mahdollisesti se on kulkeutunut jonkin saksalaisen tai virolaisen porvarisuvun mukana, joka on harjoittanut meijeriliikettä tai pitänyt leipomoa. Muiden em. varianttien äänneasu ja levinneisyys viittaa melkoista pitempään ikään, mutta on vaikea ratkaista, milloin ja mitä tietä ne ovat murteisimme saapuneet. Saksan *Schmant* on germanistien käsityksen mukaan omaperäinen sana⁶, vaikka sille ei ole voitukaan osoittaa varmoja äänteellisiä vastineita muista germaanisista kielistä. Saksalaisella kieli-alueella *Schmant* on levinnyt lännessä Ranskan rajalle, ja siitä on kirjallisia tietoja jo 1400-luvulta. Kun sana näyttää olevan saksalaista alkuperää ja rajoittuvan saksan kieleen, niin on ehkä ajateltava, että *manto* on jonkin Hämeessä tai Satakunnassa sijainneen keskiaikaisen saksalaisen siirtokunnan välittämä tai tilapäisesti maassa oleskeleltilta saksalaisilta kauppiailta tai käsityöläisiltä opittu. Yhden ainoan sanan varaan rakentuvalla selityskokeella on tietysti omat heikkoutensa, mutta olen sen esittänyt siinä toivossa, että vastaisuudessa löytyy sitä tukevia rinnakkaistapauksia, kun yksityiskohtaisemmin tutkitaan germaanisten lainojen levinneisyyttä murteisiamme.

Lönnrotin sanakirjassa on myös kermaa tarkoittavina *kannatus* sekä *kannates*, jotka on kuitenkin merkitty murteellisiksi (»dial.»). Entisestä Impilahden murteesta on sanan käytöstä seuraava virke: »Kannatus olisi pyöhettävä voiksi.» Siirryttäessä Impilahdelta itään tullaan varsinaiselle ydinalueelle. Salmin murteessa on (Pohjanvalo II) *kannates* 'kerma', esim. *Jogo on äijjy siästynnyh kannatestu, eigo jo voi ruveta voidu pieksämäh?* Sanan alueeseen kuuluivat edelleen Suistamo ja Suojärvi. Kuten voi odottaakin, *kannatez* on kerman

⁶ KLUGE—GÖTZE Etymol. Wörterbuch der deutschen Sprache¹¹. Suomen *manto*, *mantu*-sanojen originaaliksi on asetettu germ. *smandu (ks. Bibl. Verz. art. *mantu*).

nimityksenä myös Aunuksen puolella (Vitele, Aunuksenlinna). Säämäjärven murteesta on esimerkki: *kannatez og sagei, a sliušku notkei*. Sanalla on äänteelliset vastineet myös lyydiläismurteissa ja vepsässä: lyyd. (Kujola) *kandatez* 'paksu hapan kerma, viilin kermakerros', veE (Kettunen) *kandatez* 'piima koor', veÄ (L. Viluksela) *kandatez* 'hapan kerma' (SS:n kokoelmat). Tämä verbivartalosta johdettu kerman nimitys on siis levinneisyydeltään hyvin selvästi vepsäläis-lyydiläis-aunukselainen. Suomen murteiden sanavaroihin se ei varsinaisesti kuulu.

Täydellisyyden vuoksi on vielä mainittava kaksi kerman nimityksiksi omakuttua lainasanaa: ruotsalaisperäinen *kreta*, murteittain myös *kretta* ja *reta*, sekä venäläisperäinen *liuhki*. Näitä on käytetty ja käytetään osittain vieläkin puhuttaessa *m a i d o n* päältä kuoritusta kermasta. Ganander ja Renvall eivät tunne näitä sanoja, mutta Lönnrotille ne ovat kaikki tuttuja. Kuluvan vuosisadan alussa *liuhki* oli yleinen Kannaksen murteissa Koiviston—Käkisalmen linjan eteläpuolella sekä inkeriläismurteissa. Sanan lainautuminen on hyvin ymmärrettävää, sillä Kannaksen eteläisistä pitäjistä ja Inkeristä vietiin Suomen itsenäistymistä edeltäneinä vuosikymmeninä Pietariin mm. tuoretta kermaa. Samoin sitä ostivat Kannaksella kesäänsä viettävät venäläiset.

Ruotsin kielestä lainattu *kreta* variantteineen oli vielä 1900-luvun ensimmäisellä neljänneksellä käytännössä aina itäisiä rajapitäjiä myöten. Poikkeuksen muodosti Etelä-Pohjanmaa, jonka murteistossa oli makean kerman nimityksenä *maittila*. Hämäläismurteissa kilpailivat *kreta* (~ *reta*) ja *kuori* ylivallassa, edellisellä oli kuitenkin 1900-luvun alkukymmeninä selvä yliote. Muoto *kretta* on tyypillisesti alasatakuntalainen, mutta se tavataan myös Kemi- ja Tornionjoen murteissa. Sellaisesta taivutussuhteesta kuin *katon* : *katto* on saatu analogisesti *kretta*. Nämä ruotsin *grädda*-sanaan palautuvat äännökset lienevät levinneet säätyläispiirien välityksellä kansan keskuuteen, pääasiassa kai vasta 1800-luvulla jolloin kahvin käyttö alkoi yleistyä. Kuluvalla sataluvulla ne samoin kuin *liuhki* alkoivat nopeasti syrjäytyä *kerman* tieltä, jolla oli takanaan kirjakielen antama arvovalta.

Kerman nimityksien tarkastelu on vienyt siihen tulokseen, että käsitteellä ei ole ims. kielissä yhteistä symbolia siitä huolimatta, että varmaan jo kantasuomalaisena aikana on piimän päältä kuorittu kermaa voin valmistamiseksi. Näin ollen meidän on pääteltävä, että siinä kielimuodossa, jota olemme tottuneet nimittämään kantasuomeksi, on ollut kermaa tarkoittavia sanoja useampia kuin yksi. Näitä voisivat olla *kuori*, *päällinen* ja ehkä myös *kannates*.

Useimmissa tapauksissa on kerman nimitysten alkuperä selvä ja läpinäkyvä. Seuraavat lähteet ovat todettavissa:

1. eräät kuorta merkitsevät sanat (*kuori*, *kuorre*);
2. eräät pintakerrosta (päällystä) tarkoittavat sanat (*kerma*, *päällinen*, *taale*);

3. eräät *maito*-peyceeseen kuuluvat johdannokset (*maitilas*, *maittila*);

4. eräät lainasanat (*kreta* variantteineen, *liuhki*, *mantti*, *viili*).

Samojen periaatteiden mukaan muodostettuja kerman nimityksiä on muissakin kielissä. Niihin kuuluvat esim. vatjan *üle*, liivin (Kett.) *il(d)žēmda*, *ül-* (*sēmda* on maidon liiviläinen nimitys), tšer:n (Paasonen—Siro) *šör-ümbqł* (*šör* 'maito', *ümbqł* 'päällys'), votj:n (Munkácsi) *jöl-vıl*, syrj:n (Wichmann—Uotila) *jev-vıv* (*jev*, *jel* 'Milch', *vıl* 'das Obere'), unk:n *tejföl* (*tej* 'maito', *föl* < *fel* 'ylös'), edelleen saksan murteiden *Obers* ja engl:n *head of milk* (*head* 'ylin osa, yläpää').

VEIKKO RUOPPILA

Les dénominations de la crème dans les parlers finnois

Jusqu'à la seconde moitié du siècle dernier, la crème, partie grasse du lait non tourné, jouait un rôle secondaire dans l'alimentation populaire de la Finlande. Elle ne servait guère qu'à la préparation du beurre; pour des raisons économiques, on la produisait en conservant le lait dans des tinettes ou dans d'autres récipients semblables, jusqu'à ce qu'il eût tourné en un lait caillé épais. La crème montée à la surface était barattée en beurre, qu'on a su faire, de toute évidence, dès l'époque du finnois commun.

Bien que les désignations du beurre, dans les langues balto-finnoises modernes, remontent à la même origine (*voi*), celles de la crème destinée à sa préparation sont assez incohérentes. Dans les parlers finnois se rencontrent les noms suivants (cités dans l'ordre alphabétique): *kerma*, *kuori*, *kuorre*, *maitilas*, *maittila*, *-s*, *manto*, *päällinen*, *taale* et *viili*. L'acception générale de *kuori* et *kuorre* est 'peau', tandis que *kerma*, *päällinen* et *taale* désignent la couche supérieure; *maitilas* aussi bien que *maittila*, *maittilas* sont des dérivés de *maito* 'lait'. *Viili* est un emprunt suédois certain (= *fil*), et il se peut que *manto*, lui aussi, soit d'origine étrangère (= allem. *Schmant*).

Ce n'est qu'au XIXe siècle que l'emploi de la crème tirée du lait non tourné commença à se généraliser. Le café y était pour beaucoup, le peuple finlandais ayant l'habi-

tude de blanchir le café noir avec de la crème fraîche. Pour désigner cette crème, dont on se servait aussi pour certaines pâtisseries, on eut recours, dans la plus grande partie de l'aire finnoise, au suédois *grädde*, répandu par l'intermédiaire des classes cultivées et transformé dans la bouche du peuple en *kreta*, *reta*. Dans l'Isthme carélien, dont les habitants entretenaient, au XIXe siècle, de vives relations commerciales avec St.-Pétersbourg, on disait *liuhki*, du russe *сливки*. Dans la langue populaire, ces dénominations étaient assez répandues encore vers 1930, bien que décidément vieilles et prêtes à disparaître. Les jeunes aussi bien que la génération moyenne parlaient de *kerma*. En relativement peu de temps, c'est-à-dire en quelques dizaines d'années, ce mot s'était répandu de la Finlande occidentale où, par endroits, il était depuis longtemps populaire, jusqu'aux communes de la frontière d'est. Ceci est dû en premier lieu à ce que l'écrémeuse, inventée en 1878, se répandit, grâce à une vente énergique, encore au même siècle jusqu'aux lieux les plus écartés et que dans les livrets d'instruction, distribués avec l'appareil, figurait le mot *kerma*. C'est ainsi que, étayé par l'autorité de la langue littéraire, *kerma* fut considéré comme la désignation correcte, tandis que les autres dénominations étaient des provincialismes dont il fallait éviter l'emploi.

VEIKKO RUOPPILA